

Kirkegårdens potentiale som rum for ritualer, der forløser

Alle Helgens ritualer på Silkeborg Kirkegård

Af Jens Dejgaard Jensen

Kirkegårdsleder v. Silkeborg Kirkegårde & Krematorium
og

Ingrid Mejer Jensen

koordinator for KK44 festival 1999 til 2018

For mange mennesker blev det en forløsende oplevelse at deltage i de verdslige ritualer, der fandt sted på Vestre Kirkegård i Silkeborg, november 2018. Ritualerne er uden religiøs tilknytning og udgør tilsammen et værk af den hollandske kunstner, Ida van der Lee. Værket har titlen "All Soul's Day Everywhere".

Begivenheden giver anledning til refleksioner over kirkegårdenes muligheder for at imødekomme et voksende behov for at lade personlig sorg og erindringer fylde og få plads i et socialt, historisk og eksistentielt rum. Et sådant rum er kirkegårdene.

Sekularisering og ritualer

Sekularisering er en selvfølgelig proces i hele den vestlige verden og har været det i mange år. Den hænger tæt sammen med og er en af forudsætningerne for de hyperkomplekse samfundsstrukturer, der snart har bredt sig over hele kloden. Samtidig blomstrer religion og spiritualitet i et utal af former.

Ida van der Lee handler med sin ritualkunst ind i denne virkelighed. Sin holdning udtrykker hun blandt andet således: "Mange moderne mennesker har mistet kontakten til religionen, og selv om de har et forhold til kristendommen, fungerer de gamle religiøse ritualer ofte ikke rigtigt, fordi de ikke længere forstår dem. Der er brug for at forny ritualerne og for at skabe nye engang imellem."¹

I Holland er Ida van der Lee et kendt navn – tusinder har oplevet hendes ritualkunst på nogle af landets kirkegår-

de. Det var et sammentræf af omstændigheder, der skabte muligheden for, at knap 300 mennesker kunne opleve Idas værk på Vestre Kirkegård i Silkeborg.

Værket

Gæsterne på kirkegården denne dag blev budt velkommen ved kirkegårdens hovedindgang, hvor der var tændt to bål. Turen fortsatte hen over et tæppe af visne blade i vejens fulde bredde. Duft af brænderøg, fornemmelsen af at gå i visne blade... sanserne vågnede, en stemning blev slået an. Fra et af kirkegårdens store træer vajede guirlander i vinden. For enden af bladtæppet blev man tilbudt blomsterløg med en opfordring til at tilegne dem en elsket afdød og plante dem i en af de grønne plæner. En tur gennem 12 ritualer var tilrettelagt. Man kunne følge en rute eller gå omkring og vælge et ritual, der så ud til at passe til ens gemyt. Se billederne med flere eksempler.

Ida van der Lee, indehaver af Studio Ritual Art, Amsterdam.

En uforglemmelig dag

Som arrangører oplevede vi en stor interesse for, hvad der skulle ske på kirkegården. Mange fulgtes ad i små flokke, parvis, eller forældre og børn – nogle gange også 3 generationer. Vi hørte om en kvinde, der ringede hjem til manden og beordrede ham til kirkegården. Stemningen var rar og afslappet, men også lidt højtidelig – vi oplevede respekt og forståelse for de følelser, ritualerne uundgåeligt udløste.

Reaktioner efter arrangementet

Gæsterne blev opfordret til at give feedback – og 19 ud af 19 var uforbeholdent positive. De giver udtryk for, at de er blevet dybt berørt af stemningen og ritualerne – se tekstboks med eksempler. Der har ikke været negativ feedback direkte til arrangørerne, men der har været debat på sociale medier.

Er det kunst?

Er det kunst at samle visne blade op, og dernæst sprede dem ud på vejen? Er det kunst at tænde 10 bål på kirkegården? Er det kunst at plante krokus? Er det kunst at stille borde op mel-

Eksempler på tilbagemeldinger fra deltagere

Okay at føle vrede

”Jeg vil starte med at fortælle at det var den bedste oplevelse jeg ind til nu har haft på en kirkegård.

Jeg var med min moster og min mor på kirkegården den dag. Vi havde alle tre en fantastisk oplevelse og oplevede en lettelse og forløsning ved at gå fra oplevelsessted til oplevelsessted.

Ved alle oplevelsesstederne blev vi mødt af søde og forstående frivillige og ansatte der på en god måde fik fortalt os hvad den pågældende oplevelse gik ud på.

Allerede ved indgangen, hvor vi hver især fik udleveret tre små løg, fik det hurtigt gang i samtalen omkring de to familiemedlemmer (min mormor og morfar), som vi har mistet inden for de sidste 10 år, og følelserne fik frit løb.

Jeg oplevede det forløsende for både min mor og min moster, at der ved flere oplevelsessteder var fokus på både de gode og de vrede/frustrerede følelser, som man kan have til afdøde, og at de fik lov at føle at den vrede følelse også var okay.”

Respektfuldt hurlumhej

”Jeg besøgte kirkegården i lørdags. Det var dejligt og stemningsfuldt med bål overalt. De enkelte ”stationer” satte gang i tanker, men jeg gik ikke aktivt ind og brugte dem.

Jeg har siden hørt at nogen var sure over al den hurlumhej på kirkegården. Jeg synes det var meget respektfuldt hurlumhej, og rart med liv på kirkegården.

Jeg holder af at gå på kirkegårde, og hvis der kan tændes bål en gang imellem, vil det være smukt.”

lem gravene og skænke te til gæsterne? Er det kunst at smelte isterninger i en gryde? Er det kunst at vaske tøj og hænge det på en tørresnor? Er det kunst, at en skoleklasse går syngende rundt på kirkegården med lysende lanterner i hænderne?

Svaret på, om de isolerede handlinger er kunst, er i bedste fald et måske. Men det er stor kunst, når det hele spiller sammen og lader de besøgendes inderste følelser – både positive og negative – komme til udtryk. For det evnede ritualerne i ”All Soul’s Day Everywhere”.

Et sammentræf af omstændigheder

Et usædvanligt samarbejde gik forud for denne særlige oplevelse på kirkegården en solrig eftermiddag i november. KunstCentret Silkeborg Bad havde år forinden planlagt udstillingen *Beyond the Body*², hvortil Ida van der Lee bidrog med værket *Dining with the Dead*. Foreningen KK44 – den årlige Kristendoms- og Kulturfestival i Silkeborg – var opmærksom på dette, og temaet for festivalen 2018, *Ind i det ukendte*, var inspireret af udstillingen.

At gå ind i det ukendte var helt præcist det, vi gjorde, da kunstcentret, kirkegården og festivalen gik sammen om at bede Ida van der Lee udfolde sin ritualekunst på Silkeborgs Vestre Kirkegård.

Først var der økonomien: Hvad ville det koste? Og så var der spørgsmålet om, hvordan vi skulle finde de mange frivillige, der skulle til, for at værket kunne blive virkelighed? Og var de ansatte på kirkegården villige til at kaste sig ud i en

Tæppet af blade symboliserer den døende natur. Efteråret byder os velkommen. Det siger til os, at vi ikke skal være bange for mørket, men tage imod det og mærke, at vi er forbundet med døden. Privatfoto.

Guirlanderne i træet vajer i vinden – de er lavet af bogstaver, og symboliserer de historier, som vi har fra de mennesker, vi mistede. Gæsterne er i gang med at plante krokus, ofte vedhæftet en lille hilsen.
Foto: Lars Bay.

så usædvanlig opgave? Og hvordan skulle vi invitere folk til at opleve dette? Ville medierne interessere sig for den form for kunst? Hvordan finde de mennesker, der ville hilse denne form for Alle Helgens fejring velkommen?

Det var således med en vis spænding, vi sagde ja til et samarbejde med Ida van der Lee. Uden KunstCentrets ekspertise og erfaring, ikke mindst med at søge økonomisk støtte, og uden kunstcentrets engagerede stab af frivillige, var det aldrig gået. Uden kirkegårdens åbenhed og vilje til at prøve kræfter med et internationalt kunstværk i omgivelser, som mange mennesker har ganske bestemte forventninger til, var det aldrig gået.

KK44 festivalen bidrog med stærke kræfter i form af de to erfarne og ritualkyndige teologer, Louise Højlund og Lise-lotte Hornemann Kragh og med engagerede og erfarne frivillige, der ikke var bange for at prøve noget nyt. Alle frivillige deltog i de forberedende kurser med Ida van der Lee og gennemførte ritualerne med omhu og respekt for ritualen som form.

Respekt frem for alt

Ida van der Lee lægger vægt på, at de, der forestår ritualerne, handler i den rette ånd, så forudgående kursus- og øvedage var uomgængelige. Om ritualer skriver Ida van der Lee: "Et ritual er en omhyggeligt planlagt begivenhed, hvor sted, objekt, indretning, lyd og handlinger spiller en rolle. Det fokuserer på et bestemt spørgsmål, og gennem handling følger deltageren følelsens vej til hjertet. Ritualer gør det muligt at forene paradokser og acceptere dilemmaer. Tabt ligevægt kan genvindes, så man kan starte på en frisk. Ritualer, der er udviklet gennem kunst, hjælper med at visualisere og udvide fantasien, og er lavet til et specifikt sted og tidspunkt."³

Overset aspekt i kirkegårdskulturen?

Vi har set, at kunstværket føjede nye dimensioner til kirkegården uden at gå på kompromis med respekten for stedets karakter. Ida van der Lees værk åbnede kirkegårdens rum, så den højtidelige stilhed for en stund blev brudt af dæmpet tale, der løftede sig i den smukke have, hvor der var plads til at bevæge sig i mange retninger og søge kontakt om de følelser, man ikke normalt deler med fremmede.

At smelte smerte – du kan fortælle om en negativ følelse, og skrive følelsen på et stykke træ, som brændes på bålet. Tag en isterning og put den i gryden. Energien fra træstykkerne vil smelte isterningerne i gryden og frigive frø, agern og grankviste, som symboliserer, at når frosne dele af os tør op, kan der måske vokse nye muligheder frem. Foto: Lars Bay.

Med sine verdslige ritualer, der fokuserer på den personlige forbindelse mellem afdøde og efterladte, åbnede Ida van der Lee samtidig for et rum, hvor alle uanset religion eller livsanskuelse mødes i et fællesmenneskeligt rum om det, der er et vilkår for alle: at nogen dør, og vi står forladte tilbage med minder og med følelser af alle slags.

Kirkegårdene er betydningsbærende steder, fulde af livshistorie, natur og kultur. På kirkegården forbindes den besøgende med slægter, der gik forud, andre skikke, andre mennesker og med det eksistentielle vilkår, at alle, der er født og forbundet, også selv vil blive forladt og selv skal forlade denne verden. Ritualer er med til at pege på denne sammenhæng og måske vigtigst: at det er et vilkår, vi deler. Du er ikke alene.

Mindebordet. Fokuser på det menneske, du mindes, og find et objekt, som du forbinder med ham eller hende. Følg dine impulser eller endnu bedre: følg dit hjerte. Spørgsmålet hvorfor-du-valgte-netop-det vil dernæst dukke op.
Foto: Lars Bay.

For Ida van der Lee er det vigtigt, at ritualerne ikke er religiøse, at de kan rumme alle. Men i det ritualiserede møde omkring døden, også når det kalder på vrede og latter, opstår der et – om ikke religiøst – så et sakralt rum, en alvor og en højtid, der kalder på respekt for døden og ikke mindst for livet.

Og hvad kan kirkegården bruge alt dette til, efter at bålene er brændt ned? Vi skal være bevidste om, at vi kan gøre kirkegårdene til et forløsende og befriende sted, når vi understøtter, at publikum kan udleve deres følelser ved gravstederne, alene eller i grupper.

Der er meninger for og imod socialt fællesskab på kirkegården. Sognepræst Kristine Stricker Hestbech⁴ udtaler, at ved socialt fællesskab på kirkegården "skaber man på meget smuk vis en åben dør mellem to dimensioner." Den formulering kan også bruges om de ritualer, vi oplevede i Ida van der Lees kunstværk. Og vi vil sikkert se mange eksempler på det i fremtiden.

Tørresnoren. Hvert klædningsstykke har et navn: bror, far, nabo, tante... her kan du dyppe tøjet i varmt vand, fordi den du tænker på, fortjener det. Men der er også en balje med koldt vand, fordi der kan være vanskelige og smertefulde følelser i dine minder om en bestemt person. Privatfoto.

I kontakt med min sorg

”Jeg ankom glad og forventningsfuld, måske mere nysgerrig end egentlig klar på at engagere mig aktivt i mit eget sorg-arbejde, men stille og roligt blev jeg alligevel ført ind til mit eget tab, Jeg oplevede grin og glæde, da jeg plantede blomsterløg og delte de sjove kælenavne, vi ind imellem får givet dem vi elsker, med en anden deltager.

Jeg fik hjælp til at blive sporet ind på mit eget tab, da jeg delte karaktertræk, minder og fortrængte evner med hjælperne ved gåsespillet og bordet med de mange figurer.

Da jeg ankom til bålet hvor det var tid til at give slip på det smertefulde og smelte det fastfrosne var jeg et helt andet sted end ved ankomsten til kirkegården 40 min. før.

Jeg var stille, i kontakt med min sorg, og det virkede utroligt stærkt at finde ind til den følelse der skulle ”brændes” af for derefter at give slip og se isteringen smelte.

Herefter havde jeg ikke rigtig overskud til at gå ind i mere, men følte mig meget fredfyldt da jeg gik hjemad.

Hvor er vore kirkegårde på mange måder dejlige rum, og jeg håber, de også fremover vil kunne benyttes på lignende måde, hvor vi er mere aktive i arbejdet med de svære følelser.”

Vi fik vasket vores søns skjorte

”Tak til dem der har gjort det muligt, for min mand og mig, at få den enestående sanseoplevelse, hvor krop (gå i frisk luft) og sind blev bevæget, fordi ildstederne og mindestationerne ikke talte til hjernen, men til hjertet.

Det var en meget stærk oplevelse.

Vi mistede vores voksne søn for ca. 2 år siden, tabet – sorgen – savnet vil være en del af vores liv for altid. Men hverdagen bliver, at tåle det vilkår og alligevel langsomt lukke glæden ind i hjertet.

Vi fik vasket vores søns skjorte i varmt vand, sådan en fysisk ting gjorde jeg i starten efter tabet, men har ikke givet mig selv lov til siden. Vi har allerede en mindehylde med foto og hvor forskellige småting symboliserer karaktertræk, begivenheder, foretrukne lidenskaber m.v. Der bliver skiftet ud i småtingene. Stearinlyset bliver tændt morgen og aften. Ovennævnte er noget vi har praktiseret intuitivt. Gåsespillet gjorde kæmpe indtryk, jeg vil opfinde mit eget spil, som vi kan benytte til vores søns fødselsdage, hvor vi plejer at samle et par af hans venner og lidt familie, vi besøger vores søns ”have” og mindes og derefter hygger vi med lidt mad.

Eftermiddagen i går var en stærk og smuk oplevelse, en dejlig måde at mindes på i pagt med naturen. Vi håber virkelig, at denne event må blive gentaget, f.eks. hvert 5 år (den er nok dyr og stor at skulle etablere hvert år), men der kunne måske hvert år tændes små ildsteder som skaber liv og god stemning, samt mulighed for at lægge et løg i plænen. Tak igen.”

Litteratur

Niskanen, Susanne, *Mød sorgens ritualer på Vestre kirkegård*. Midtjyllands avis 27. oktober 2018.

Christophersen, Benjamin Birk, *Installationskunst på kirkegården skal styrke minde- og sorgkulturen*. www.kirke.dk 1. november 2018.

Andersen, Mette, *Te til de levende - tanker til de døde*. Midtjyllands Avis, 5. november 2018.

Skovsbøl, Ulla, *Kunstner inviterer til middag med de døde*. Kristeligt Dagblad 8. november 2018.

Jensen, Jens Dejgaard, *Alternativ alle helgen på Silkeborg Kirkegård*. Kirkegården nr. 6, 2018, 8-12.

Jensen, Jens Dejgaard, *Alternativ alle helgen II. Følelsernes rum*. Kirkegården nr. 1, 2019, 26-28.

Noter

- 1 www.idavanderlee.nl
- 2 *Beyond the Body*. Udstilling på KunstCentret Silkeborg Bad, 1.9. til 9.12.2018
- 3 *New Rituals for Today*, foredrag af Ida van der Lee i Silkeborg d. 3.11.2018.
- 4 Rasmussen, Benedikte Christine, "Kirkegården er blevet et mødested", *Kristeligt Dagblad* den 26.8.2019.

En rituel te-salon, der skænker dig minder og visdom, som du allerede har fået skænket. Minder glider frem fra gemmerne, som vandet trækker kraft ud af bladene. Privatfoto.

